

10. Цит. за: Dmitrów E. Przymusowe wysiedlenie Niemców w polskiej opinii publicznej 1945-1948 // *Kompleks wypędzenia*. - Kraków: Wydawnictwo Znak, 1998. – S.119.
11. Chojnowska A. Operacja „Wisła” (Przesiedlenie ludności ukraińskiej na ziemie zachodnie i północne w 1947 r.) // *Zeszyty Historyczne*. – №102. – 1992. – S.13.
12. Drozd R. Geneza i założenia organizacyjne akcji, „Wisła” // *Słupskie Studia Historyczne*. – 1993. – №2. – S.117-118.
13. Chojnowska A. Operacja „Wisła”... – S.15.
14. Centralny Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji Rzeczypospolitej Polskiej (dalej – CA MSWiA RP), MBP, sygn. 140. Akcja Wisła-przesiedlenia na Ziemię Odzyskane ludności ukraińskiej z województw: rzeszowskiego, lubelskiego i krakowskiego. Dyrektywy i komunikaty MON, wykazy jednostek wojskowych uczestniczących w akcji, rozkazy specjalne szefa sztabu "Wisły", ulotki, zestawienia liczbowe, meldunki sytuacyjne. 1947 rok, k.70.
15. Centralne Archiwum Wojskowe Rzeczypospolitej Polskiej (dalej – CAW), 1580/75/533. Rozkazy operacyjne, meldunki bojowe, opisy przeprowadzonych operacji, sprawozdania operacyjne, komunikaty i meldunki operacyjne. 1947, k.91.
16. CA MSWiA RP, OUN, sygn.IX/22. Zagadnienia OUN w tzw. „Zakierzońskim Kraju”, Zagadnienia OUN w ZSRR - opracowanie. 1948 r. (Opracowanie własne Petro Fedoriwa ps „Dalnycz”, krajowego referenta SB OUN, spisane podczas pobytu w więzieniu MBP na Mokotowie), bp.
17. Chojnowska A. Operacja „Wisła”... – S.17.
18. Akcja «Wisła». Dokumenty... – S. 39.
19. Ibid. – S. 45-48.
20. Ibid. – S. 52.
21. Pudło K. Łemkowie. Proces wrastania w środowisko Dolnego Śląska 1947-1985. – Wrocław, 1987. – S.26.
22. Дрозд Р. Акція "Вісла" – метод вирішення української проблеми у Польщі. – Депортації українців і поляків: кінець 1939-початок 50-х років (до 50-річчя операції «Вісла») / Упорядник Юрій Сливка. – Львів: Інститут українознавства імені І.Крип'якевича НАН України, 1998. – С. 22.
23. Kowalewski Z. Kwestia polska w powojennej strategii Ukraińskiej Powstańczej Armii// «Zustriczi».- 1990.- №3-4. – S.214.
24. Drozd R. Geneza i założenia organizacyjne akcji, „Wisła”... – S.118.
25. Akcja «Wisła». Dokumenty... – S. 43.
26. Ibid. – S. 53.
27. Ibid. – S.55.
28. Ibid. – S.55-56.
29. Ibid. – S. 50-51.
30. Дет. див.: Комар В. Політика Польщі в Західній Україні напередодні Другої світової війни: реалії і програми // *Polacy i Ukraińcy podczas II wojny światowej*. – Rzeszów, 2000. – S.21-27.
31. Blum I. Z dziejów Wojska Polskiego w latach 1945-1948. – Warszawa: Wydawnictwo MON, 1968. – S.95.
32. Drozd R. Geneza i założenia organizacyjne akcji, „Wisła”... – S.118.
33. Chojnowska A. Operacja „Wisła”... – S.21.
34. Kochański A. Polska 1944-1991. Informator historyczny. – T.1. – Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 1996. – S.
35. Akcja «Wisła». Dokumenty... – S.59-61
36. Olszański T. Konflikt polsko-ukraiński 1943-1947 // *Więź*. – 1991. – №11-12. – S.231.
37. Sikorski F. Kabewiaci w akcji «Wisła». – Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1989. – S.175.
38. Olszański T. Wokół Akcji «Wisła»// «Colloquium Narodów». Materiały z Symposium «Litwini, Białorusini, Ukraińcy, Polacy – przesłanki pojednania. – Łódź, 1987. S.114.

Михайло ЖУРБА

ЗА РАДЯНСЬКИМ СТАНДАРТОМ: ПОЛЬСЬКІ СЕЛЯНСЬКІ ДЕЛЕГАЦІЇ В УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ 40-Х – НА ПОЧАТКУ 50-Х РР.

Фактичне завершення на кінець 40-х рр. політичного протистояння між аграристськими та комуністичними партіями на користь останніх в Південно-Східній Європі створювало умови для реалізації радикальних аграрних перетворень. Проте витіснення таких традиційних селянських партій як Польська стронництво людове та Партія дрібних сільських господарів Угорщини з арени прийняття принципових політичних рішень не означало їх повної дискредитації в середовищі сільської громадськості, що мала стати прямим учасником соціалістичного експерименту в сільському господарстві. Запозичення досвіду “переростання селян-

ської кооперації в усупільненні виробничі форми в СРСР на рубежі 20-30-х років стає особливо актуальним. З цією метою розгортається програма відвідування радянських республік і, насамперед, порубіжної України селянськими громадсько-політичними делегаціями країн “народної демократії”. У 1949 р. Україну відвідали три польські селянські делегації (667 делегатів), дві – чехословацьких (79 делегатів) та делегація у складі 38 румунських селян [1]. В наступному році в республіці побували не лише понад 240 польських селян, але й представники сільської громадськості Чехословаччини, Угорщини та Румунії [2].

Розгортання системи перенесення досвіду радянського “трансформування селянської кооперації в колгоспи передбачало створення умов для ефективної демонстрації здобутків колективізації в українському селі та відповідний добір громадсько-політичних організацій країн-реципієнтів. В 1951 р. в рамках відповідного добору в представництві делегацій, що відвідували Україну було значно розширено їх якісний склад: окрім селянських делегацій, УРСР відвідали представники Добровільного товариства сприяння армії Угорщини працівників МТС Східної Німеччини, чехословацького об’єднання профспілок. В 1952 році в Україні побувало 5 профспілкових організацій Болгарії, Польщі, Румунії, Чехословаччини та Угорщини з обов’язковим представництвом профспілки сільськогосподарських робітників [3].

Розширення контингенту делегованих в процесі їх індоктринації вимагало жорстких організаційних заходів. З 65 делегацій (в кількості 995 осіб), що перебували в УРСР в 1951 році 38, 5% “обслуговувалися” міністерствами, урядовими організаціями та апаратом ЦК КП(б)У, 29% закріплювалися за територіальними радами профспілок, 17% – за ЛКСМУ [4].

За умов зрощення компартійних структур з формалізованою системою радянських громадських об’єднань це означало щільне опікування з боку партійно-урядових органів делегацій громадського, неурядового статусу. Посилена увага компартійного керівництва до делегацій, що відвідували Україну по лінії сільського господарства була викликана курсом ЦК ВКП(б) на транспонування досвіду радянського господарсько-громадського будівництва в середовище селянської громадськості країн Південно-Східної Європи. Московське керівництво вбачало в створенні колективних господарств на противагу селянській кооперації початок реалізації власних базових вимог щодо соціалістичної структуризації соціальних систем в країнах “народної демократії” як передумови побудови індустріального суспільства закритого зразка з регресом політичного селянського представництва.

Сам процес ознайомлення учасників селянських і профільних громадських делегацій із здобутками колгоспно-кооперативної системи в УРСР проходив у жорсткому режимі добору об’єктів для демократизації, визначення відкритих зон та шляхів проведення екскурсій, відповідної фільтрації соціальних контингентів сільського населення визначених для контактів з зарубіжними делегаціями та контролю з боку органів державної безпеки. Так, друга польська селянська організація в Українській РСР відразу після прибуття в Київ була розподілена на 7 груп, що виїхали на підготовлені об’єкти в задалегідь визначені регіони Київської, Полтавської, Сумської, Харківської, Одеської, Сталінської та Дніпропетровської областей де відвідали 27 колгоспів, 9 МТС, 2 радгоспи та ряд інших установ [5]. У складі делегації загальною кількістю в 165 осіб за партійною приналежністю було 108 членів ПОРП, а решту представляли члени селянських політичних організацій та громадських об’єднань зразка Спілки селянської взаємодопомоги [6]. Польське політичне керівництво свідомо йшло на комплектування селянських делегацій обмеженим контингентом своїх політичних опонентів оскільки ступінь довіри до представників селянських організацій у пересічного польського селянина був вищим, аніж до функціонерів ПОРП. Щоправда, така тактика породжувала певні колізії. Окремі делегати – члени Стронництва людогого та інших селянських партій прибували в Україну з підозрою, що їм будуть демонструвати спеціально підібрані колгоспи та колгоспників, робили спроби порушити спеціальний демонстраційний режим і намагалися поспілкуватися з колгоспниками за власним вибором.

Одним з завдань перебування польських селянських делегацій в УРСР була ідеологічна переорієнтація членів опозиційних компартій політичних організацій ПНР з метою дискредитації програмної діяльності Стронництва людогого. На шляху до виконання зазначених завдань була запроваджена персональна індоктринація членів ПСЛ ще в делегаціях 1949 р. Так, після відповідної обробки члена ПСЛ селянки Юзефи Дюри були отримані додаткові аргументи в агітаційно-пропагандистській компанії ПОРП за усупільнення сільського господарства. Вона “розкалялася” в діяльності своєї партії, яка базувалася на неприйнятні радянської моделі суспільного розвитку в аграрно-господарській та культурно-освітній сферах і пообіцяла членам делегації та радянським уповноваженим, що після повернення в Польщу розповість про усе побачене для того, щоб “змити пляму ганьби на її житті, якою було перебування в партії Миколайчика” [7].

Під час перебування польської делегації в березні 1949 р. в Київській, Одеській та Харківській областях УРСР відбулися дискусії на тему: “Чому ми повинні організувати колгоспи в Польщі?”. Ряд делегатів проголосив, що після повернення в Польщу вони візьмуть на себе роль ініціаторів перетворень польського села і створення колгоспів [8]. Різким дисонансом в загальному хорі прихильників радянської суспільної укладу польського села прозвучав виступ заступника генерального секретаря ПСЛ Б.Томаса, котрий взяв на себе сміливість заявити: “Польські селяни, що довгі десятиліття виховувалися в душі капіталістичної та дрібнобуржуазної ідеології не підготовлені до соціалістичних перетворень. В умовах, що склалися нашим обов’язком є виховна робота в середовищі селян, яка повинна провадитись протягом тривалого часу. Багато чого з досвіту колгоспів СРСР не можна переносити на польський ґрунт й агітація за необхідність створення та нарощування колгоспів в Польщі є ультра лівацтвом, поза як в сучасних умовах створення колгоспів в

Польщі небезпечно тим, що може викликати поглиблення роздору нації, де селянство є головною складовою частиною” [9].

Причини додаткової уваги до селян-членів ПСЛ у делегаціях з боку керівництва ПОРП перш за все лежали в площині пошуку відповідних форм впровадження в консервативну свідомість пересічного польського селянина – власника усвідомлення необхідності змін в системах землекористування та власності на засоби виробництва; для якого досвід його сусіда важив більше за агітацію десятка партійців. Факт наявності в делегаціях домінуючої кількості селян позитивно вплинув на практику боротьби комуністів з впливом на селі Польського стронництва людowego, проте принципово не трансформував стереотипів свідомості основної маси селян, що ні за яких умов не вважали за потрібне наслідувати в аграрному секторі радянський досвід. Якщо польський селянин агітував в своєму соціокультурному середовищі за переваги колгоспної системи СРСР це підірвало пропагандистські позиції ПСЛ реальним досвідом селян-делегатів, проте дуже повільно діяло на свідомість селян [10].

Звіт КДБ Української РСР від 31 березня 1949 р. про поїздку делегації польських селян в колгоспи Дніпропетровської області зафіксував, що група у складі 24 осіб, з яких 21 делегат належав до партійних рядів ПОРП, продемонструвала відхід від партійної лінії й виявила пролетарську пильність не за призначенням. Як підкреслювалося у звіті: “Деякі делегати у своїх розмовах поміж собою робили зауваження, що колгоспники живуть бідно й одягнені надзвичайно просто.” Делегати-члени ПОРП Петляк, Квеля, Фельцман неодноразово відкрито висловлювали незадоволення, що їм показують лише те, що підготовлено до “театралізованих демонстрацій”. Особливим предметом обурення став той факт, що членам делегації не дозволили вільно пересуватися без супроводу радянських уповноважених та взагалі відходити від групи [11]. Отже, центральне польське керівництво, зробивши акцент на форсуванні змін в сільському господарстві і в силу цього ставши зацікавленими в залученні радянського досвіду, не могло стовідсотково розрахувати навіть на членів власної партії, делегованих до УРСР, а відтак потребувало додаткової зворотної індоктринації.

Комплектування селянських делегацій не обмежувалися активістами громадських об'єднань, членами партійних організацій СЛ, ПСЛ, ПОРП та рядовим селянством, що в більшості своїй частині були одноосібниками. Починаючи з весни 1950 р. на територію України прибувають спеціалізовані профільні селянські делегації. Головною метою перебування таких делегацій в Українській РСР була підготовка керівників проміжних сільськогосподарських виробничих товариств до переходу у вищі рівні усупільнення. В травні – червні 1950 р. до України завітала чергова селянська делегація з Польщі, що складалася в переважній більшості із голів та членів польських товариств зі спільної обробки землі та керівників відділів сільського господарства місцевих адміністрацій [12].

Делегації польських селян, що відвідали українські колгоспи влітку та восени 1950 року перш за все цікавилися питаннями організації колгоспного виробництва, розміром корисних площ колективних та особистих господарств, проблемами управління колгоспами, нормами виробітку та показниками нарахування трудоднів, порядком взаєморозрахунків між МТС та колгоспами, податкообкладанням колгоспів державою [13]. На всі запитання членів делегацій керівництво колективних господарств, представники Мінсільгоспу та партійні функціонери давали відповіді з використанням заздалегідь підготовлених документів господарсько-облікового характеру (угод, кошторисів, облікових аркушів, табелів і т.п.), що свідчило про показово-демонстраційний підхід до висвітлення функціонування колгоспної системи Української РСР та ретушування багатьох притаманних їй недоліків [14].

Система підготовки огляду окремих колгоспів, окрім господарсько-фінансових заходів, включала в себе заходи соціальної фільтрації населення українських сіл, що на думку керівництва КДБ УРСР могло поставити під загрозу ефективність демонстрування взірцевих колективних господарств. Особливу пильність було виявлено стосовно переселенців з Польщі в ході репатріаційних акцій у 1945-1946 рр. Зведення КДБ фіксували порушення режиму вибіркової соціальної лімітації у Дніпропетровській області весною 1949 року: в колгоспі ім. Леніна Василівського району членам польської делегації Крулю, Хмелецькому та Влашику, що входили до Стронництва людowego, вдалося зустрітися з переселенцями. Це було відчутним прорахунком в діяльності “компетентних органів”, оскільки зміст зазначеного спілкування не був лояльним щодо політики компартійного режиму. Переселенці вели бесіди з досить похмурим виглядом та обережно торкалися питань добровільного входження в колективні господарства. Вони розповіли, що після прибуття в Україну не хотіли їхати саме в цю місцевість, проте їх примусили це зробити й насильно усупільнили їх майне й худобу [15].

Тоталітарний режим не обмежився персональною індоктринацією окремих членів делегацій та масовим агітаційним тиском на групи в цілому. Впровадження в масову свідомість міфу про переваги “кооперативно-виробничого” сектору на селі в умовах командно-адміністративного господарювання відбувалося також за таким напрямком як експорт пропагандистських матеріалів у країни “народної демократії” через структури Українського товариства культурного зв'язку із закордоном (УТКЗ) та по каналах Міністерства закордонних справ УРСР. Звіт про роботу УТКЗ за 1949 р. по групі країн “народної демократії” свідчив, що в ці країни пересилалися як загальнополітичні та економічні пропагандистські матеріали, спеціально відібрані у організаціях та видавництвах УРСР, так й спеціальна сільськогосподарська література, зокрема: “Примірний статут сільгоспартілі”, сільськогосподарські календарі.

Аналіз витримок з листів читачів, направлених до редакції польських селянських газет у зв'язку з перебуванням в Україні польських селянських делегацій, що були відіслані ЦК ПОРП для ознайомлення з ними

в ЦК КП(б)У наприкінці 1949 р. свідчить про наявність в середовищі польського селянства широкого спектру оцінок радянської колгоспної системи. Проте в усіх листах простежується незадоволеність селян, в тому числі і керівників територіальних відділень Спілки селянської взаємодопомоги та інших громадських об'єднань нечіткістю та двоякістю трактування інформації про радянську колективну систему, що через друковані періодичні видання подавалася пересічним письменним селянам країни. Так, голова волосного правління ССВ М.Жлик у своєму листі писав, що його особливо зацікавила стаття "Польські селяни розповідають про відвідання України" в газеті "Польський селянин" від 10 березня 1949 р., в якій подавалася інформація про організацію колгоспів в Україні. Проте, як зауважував цей керівник селянської спілки, йому були незрозумілі окремі місця надрукованого тексту, а певні фрази він "взагалі не міг осягнути". Досвід цього селянина виявився вужчим від витворів радянської пропаганди. Інший представник сільської громадськості з с. Браткові Свидчинської волості Жешувського повіту І.Кубіс зробив слушне зауваження стосовно відсутності мінімальної інформації про побут окремих сімей-колгоспників України. Як зауважив він у своєму листі "кожна група селян розповідає про різноманітні речі – про санаторії, будинки відпочинку, профілакторії, металургійні заводи, МТС, колгоспи тощо. Проте ніхто з них, однак, не розповів на газетних шпальтах про простих людей, що працюють в колективних господарствах" [16]. Далі в листі йшлося, що пересічного польського селянина перш за все цікавлять умови сімейних господарств, а не показники господарського функціонування усупільненого сектору в аграрній сфері. В загальній масі листів, що піддавали сумнівам адекватність отриманої інформації дійсному стану речей в колгоспах, проте носили лояльний та поміркований характер зустрічались і листи, в яких висловлювалася жорстка і гостра критика виробничої кооперації. Справедливо передбачаючи переслідування за такого змісту листи, автори, як правило, пересилали їх анонімно. "Просто смішно, – писалося в одному з них, – коли знайомилися з колгоспними статутами в нашій пресі. Ми знаємо колгоспне життя з власного досвіду й можемо сказати, що СРСР пропанує брехню про колгоспну систему, викривляючи дійсний стан оподаткування колгоспів та нарахування за трудоднями" [17].

Використання елементів системи громадських об'єднань в процесі транспонування досвіду колгоспного будівництва в країни Східної Європи не вичерпувалося участю представників керівних органів та рядових членів громадських об'єднань в селянських делегаціях в Україну. Вагомим напрямком в проведенні індоктринації була участь в перейманні досвіду спеціалізованих делегацій окремих громадських об'єднань східноєвропейських країн.

Підсумовуючи заходи по впровадженню радянського досвіду в практику аграрних перетворень східноєвропейських країн через ознайомлення селянських делегацій з наслідками участі громадських об'єднань радянського села України в тотальній колективізації сільського господарства, слід відзначити їх порівняно невисоку ефективність. Стале несприйняття переважною більшістю селянства східноєвропейського регіону радянської моделі перетворень соціально-економічної сфери села, пов'язане з традицією соціокультурного та господарського існування цієї соціальної групи, не могло бути подолане компартійною пропагандою та міфотворенням про ефективність колгоспного устрою.

Література

1. ЦДАВО України.-Ф.1, оп.24, спр.185, арк.215.
2. Там само.-Спр.1891, арк.160, 161-163.
3. Там само.-Арк.11-13; 164-170.
4. Там само.-Арк.3, 4.
5. Там само.-Оп.23, спр.5823, арк.89.
6. Там само.-Арк.90, 218.
7. Там само.-Арк.93, 97.
8. Там само.-Арк.368.
9. Там само.-Арк.369.
10. Там само.-Арк.371.
11. Там само.-Арк.218.
12. Там само.-Арк.311, 315, 316.
13. Там само.-Оп.24, спр.186, арк.103-105.
14. Там само.-Арк.110, 111.
15. Там само.
16. Там само.-Оп.23, спр.5823, арк.317.
17. Там само.-Спр.5826, арк.21.